

COMUNICĂRI ÎN PLEN/ PLENARY COMMUNICATIONS

CZU 159.9(091)

PSIHOLOGIA ȘTIINȚIFICĂ ÎN METAMODERNITATE: DIVERGENȚE, CONVERGENȚE ȘI COMPLEMENTARITĂȚI

Mihai ȘLEAHIȚCHI,

*conferențiar universitar, doctor habilitat în psihologie, doctor în pedagogie,
Academia de Administrare Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova*

Abstract. *In metamodernity, psychological science takes on a new outline. This time, it tends to fit itself in the air of an era that counts on pragmatic idealism and the spirit of involvement, the ability to decipher people or events based on data with a direct output to reality, and the idea of the reconstitution of the ego through inter-relational communication, the ability to see things in all their depth and the desire to establish an existential order in which all the states would, as a matter of fact, express a unitary logic. Although it significantly distances itself from the experience accumulated in the postmodern era and, even more so, from the experience accumulated in the modern era, the metamodern psychological science, given the fact that metamodernity represents an extension of modernity and postmodernity, is not completely isolated from what happened earlier. However, in the new historical conditions, what has been said during the preceding times is, to a certain extent, taken into account: the existence of universal truths, the diversity and battle of paradigms, the presence of monolithic existential factors, the importance of socio-cultural norms, of economic determinations and arbitrary-linguistic conventions, etc. In this way, the metamodern psychological science reproduces a complex epistemological construction, where originality is perfectly in tune with traditionality, discontinuity - with the spirit of continuity, and classicity - with plenary anchoring in contemporaneity.*

Keywords: *scientific psychology, modernity, postmodernity, metamodernity, metamodern scientific psychology.*

Metamodernitatea, potrivit unui unghi de vedere care se regăsește în optica interpretativă a mai multor specialiști din sfera științelor socio-umanistice [1], exprimă un curent de idei și atitudini sau – mai larg – o perioadă istorică extrem de agitată prin care se „reacționează la postmodernitate”, se anunță „o nouă etichetă pentru ceea ce urmează după postmodernitate” sau se arată până unde are loc „extinderea și provocarea postmodernității” [2]. Această construcție ideologico-temporală – în interiorul căreia, după cum putem observa, se regăsește nu doar o pistă interpretativă fără asemănare, ci și suflul unei faze istorice care conferă un sens cu totul neobișnuit problemelor legate de existența umană [3] – s-a născut pe fundalul unor transformări de anvergură produse în ultimele decenii atât la nivelul instituțiilor culturale, cât și la cel tehn-economic [4]. De cele mai multe ori, aruncând lumină asupra tipului vizat de transformări, specialiștii la care am făcut deja referință țin să vorbească despre mondializare (fenomen care face ca „evenimentele care au loc într-o parte a globului pământesc să aibă repercusiuni din ce în ce mai ample asupra societăților și problemelor din alte părți ale globului”), dezastrul ecologic, lupta pentru resurse, marea criză financiară, extremismul politic, post-adevăr (avându-se în vedere circumstanțele în care „faptele obiective sunt mai puțin influente în formarea opiniei publice decât apelarea la emoție și la convingerile personale”), revoluția digitală, oboseala impusă de formalism/birocratizarea excesivă, teroarea psihică condiționată de reclamă, războaiele hibride, bulversă-

rile cu caracter identitar, perspectiva instaurării unor societăți multietnice, transnaționalism, exodul creierilor, grandioasele procese migraționale, involuțiile demografice, protestele organizate prin intermediul platformelor de socializare sau/și criza generală a capitalismului neoliberal (o piață de muncă pe cât de dinamică, pe atât de precară). Antreprenorul individual, spun ei, nu mai reprezintă azi unitatea minimală a culturii axate pe o viziune doctrinară care îngăduie intervenția limitată a statului pe plan juridic și economic. Ceea ce contează, în schimb, este importanța din ce în ce mai mare a echipelor și a proiectelor temporare (adică trecerea de la „omul de afaceri” la „artistul antreprenor”).

De regulă, în literatura de specialitate – ne referim, cu precădere, la cea de extracție culturologică sau/și filosofică [5] –, metamodernității i se atribuie o *facultate de a simți* cu o puternică înclinare spre un fel de „idealism pragmatic”. Se afirmă, în context, că, la ora actuală, „cultura postmodernă a relativismului” nu mai are sorți de izbândă, ea fiind înlocuită de o condiție post-ideologică *care subliniază implicarea și afectarea*. Drept consecință, „întoarcerea unei sensibilități romantice” este poziționată ca o caracteristică-cheie a metamodernității. Altfel spus, epoca la care ne referim este chemată să exprime „o reacție romantică la momentul nostru plin de criză”.

Prin însemnele sale distinctive, metamodernitatea ne oferă o grilă de „cuprindere cu mintea” a oamenilor sau/și evenimentelor care nu mai mizează pe „lectura normelor socio-culturale, a determinărilor economice sau a convențiilor arbitrar-lingvistice”, ci pe „dimensiunea de-a dreptul palpabilă, senzorială și non-conceptuală a realității”. Este important să menționăm că *noua filozofie a materialității* atrage după sine o altă turnură, la fel de influentă – cea *afectivă*. În acest sens, teza lui B. Massumi, cunoscut filosof și sociolog canadian, profesor la Universitatea din Montreal, este cât se poate de ilustrativă: *dacă postmodernitatea se caracterizează prin minimizarea importanței stărilor de afect, atunci metamodernitatea presupune tocmai o întoarcere a stărilor de afect pe scena evenimentelor sociale* [6]. Mergând mai departe, vom menționa că practicile culturale din metamodernitate „schitează o nouă accepțiune a sinelui și a subiectivității”. Tipul de sinceritate impus de aceste practici presupune *o reconstrucție a eului bazată pe comunicarea inter-relațională*. Identitatea e definită, acum, „într-o notă post-positivistă și numai în raport cu o anume comunitate”. În fond, după cum sunt tentați să creadă mai mulți cercetători din domeniu – cum ar fi, bunăoară, T. Vermeulen și R. Van den Akker (7) – logica emoțională a epocii metamoderne este strâns legată de *reapariția profunzimii*. Dacă, spun ei, *moderniștii și postmoderniștii au excavat profunzimea plecând de la suprafață, atunci metamoderniștii sunt cei care tapetează suprafețele cu profunzime*. Cu alte cuvinte, *profunzimea e târâtă înapoi la suprafață*. Și încă ceva: *epoca metamodernă creează senzația unei alte ordini existențiale*. Ceea ce înseamnă că „lucrurile banale ale cotidianului fac parte dintr-o logică unitară”. Or, în asemenea condiții, orice observator trebuie să se conducă de faptul că „totul este mediat cu amendamentul că imaginile n-ar trebui neapărat reduse la ideea de superficialitate” (8).

Faptul că metamodernitatea (care se impune începând cu sfârșitul primului deceniu al secolului XXI), urmează după postmodernitate (care începe cu deceniul al șaselea al secolului trecut și durează până la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului XXI), și, cu atât mai mult, după modernitate (care își face apariția pe ruinele Evului Mediu și durează până la mijlocul secolului XX), nu înseamnă deloc că între aceste trei epoci – foarte diferite, în esență – nu există vreo legătură. În literatura de specialitate dăm de numeroase constatări prin care se arată că modernitatea exprimă, de fapt, „o extindere și o provocare a modernității și a postmodernității” sau, mai precis, „o reangajare cu metoda modernistă și cea postmodernistă pentru a aborda subiectul cu mult în afara domeniului sau interesului moderniștilor și postmoderniștilor înșiși”. În opinia mai multor specialiști – cum ar fi, spre

exemplu, T. Vermeulen, R. Van den Akker sau/și K. Levin [9] – este suficientă și o privire de ansamblu asupra metamodernității pentru a ajunge la concluzia că aceasta oscilează neîntrerupt între modernitate și postmodernitate ca „un pendul care se leagă între diverși poli”. Prefixul „meta-”, în acest caz, nu se referă la o „poziție reflectorizantă” sau la o „ruminație repetată”, ci la *Metaxia* lui Platon, care, precum este bine știut, denotă *o mișcare între poziții opuse, precum și dincolo de ele*. Pe un asemenea fundal interpretativ, metamodernitatea se prezintă ca o „structură a sentimentului” care oscilează *între ceea ce-a fost și ceea ce este, între bine și rău, dezirabil și indezirabil*. Mai exact, oscilația avută în vedere „trebuie să cuprindă certitudini și îndoieli, speranță și melancolie, sinceritate și ironie, afect și apatie, personal și impersonal, tehnicism și tehnologie”.

În definitiv, dacă epoca modernă, după cum am văzut, se caracterizează prin aceea că tinde să elibereze gândirea de sub dogma religioasă, să contureze o viziune asupra lumii bazată pe cunoștințele obținute prin descoperirile științifice, să pună în valoare ideea existenței adevărilor universale, să promoveze o libertate a spiritului și a rațiunii, să fundamenteze conceptul de „factori existențiali monolitici” sau să propună metode de guvernare axate pe ideea egalității dintre oameni, iar cea postmodernă – prin aceea că vede problematica procesului de cunoaștere din perspectiva factorilor localizați în exteriorul individului (loc, timp, poziție socială etc.), că minimizează importanța stărilor de extracție afectivă, că se conduce de postulatul potrivit căruia „secretele adevărului, eticii sau frumosului” au rădăcini „în orice altceva decât percepția individuală sau construcția de grup”, că evită, atunci când se confruntă cu varii fenomene și circumstanțe, să pună accentul pe cercetarea științifică minuțioasă a trăsăturilor generale și universale, evidențiindu-le numai pe cele locale, singulare ori particulare, că proclamă diversitatea și concurența paradigmelor, coexistența elementelor eterogene, recunoscând existența unei mari varietăți de interacțiuni sociale, de învățături filosofice și concepții științifice, și că optează pentru „zdruncinarea gândirii binare de tipul „sau / sau” și înlocuirea ei prin „atitudini ale gândirii termale” (când sunt echivalente nu două, ci trei începături), atunci în metamodernitate totul sau aproape totul indică la cât de mult contează *idealismul pragmatic, spiritul de implicare, afectivitatea, capacitatea de a decifra felului de a fi al oamenilor sau/și evenimentelor în baza datelor cu ieșire directă la realitate, paradigma reconstrucției eului prin comunicarea inter-relațională, iscusința de a vedea lucrurile în toată profunzimea lor sau/și senzația unei ordini existențiale în care toate lucrurile – mari și mici, banale și mai puțin banale – exprimă o logică unitară*. Discrepanța, după cum putem constata, este nu doar evidentă, ci și extrem de semnificativă. Totodată, distanțându-se semnificativ de postmodernitate și, cu atât mai mult, de modernitate, metamodernitatea, în virtutea faptului că reprezintă *o extindere și o provocare a modernității și a postmodernității*, nu se izolează nici de prima, și nici cea de a doua. Or, în noile condiții istorice, *idealismul pragmatic* va trebui să se combine organic cu *adevărurile universale* și, totodată, cu *diversitatea și concurența paradigmelor, iscusința de a vedea lucrurile în toată profunzimea lor* – cu *factorii existențiali monolitici* și, totodată, cu *factorii de extracție locală, singulară ori particulară*, iar *cultura implicării și a trăirilor afective* – cu *lectura normelor socio-culturale, a determinărilor economice sau a convențiilor arbitrar-lingvistice* și, totodată, cu *filosofia relativismului*. În felul acesta, epoca metamodernă se impune printr-un fel de a fi în care originalitate consună perfect cu tradiționalitatea, discontinuitatea – cu spiritul de continuitate, iar clasicitatea – cu ancorarea plenară în contemporanietate. Esențialmente, prin caracteristicile sale definitorii, epoca avută în vedere declară „oscilația ca fiind ordinea naturală a lumii”, solicitând încetarea „inertiei rezultate dintr-un secol de naivitate ideologică modernistă și nesinceritatea cinică a copilului său nenorocit antonim” [10].

Conducându-ne de argumentele și constatările pe care le-am prezentat în rândurile de mai sus, să vedem, în cele ce urmează, cum va evolua psihologia științifică în viitorul apropiat, având în vedere că acest viitor este de o irefutabilă extracție metamodernă. Care sunt modalitățile prin care domeniul de cunoaștere avut în vedere va reacționa la imperativele timpului? În ce măsură și cum el își va redimensiona interesele și prioritățile? În ce va consta non-conformismul lui? Ce anume îl va face să rămână expresia elocventă a spiritului de continuitate în investigarea naturii umane?

În 1982, când devenea tot mai evident că lumea începe să „se schimbă la față”, îndepărtându-se gradual de tiparele culturale și economico-financiare ale postmodernității, și când conceptul de metamodernitate nu mai constituia o noutate, în Franța, sub îndrumarea lui P. Fraisse, autorul care a dat lumii o serie de cercetări originale cu referire la percepția timpului, apare o lucrare de proporții în care numeroși psihologi europeni și americani (M. Reuchlin, P. Oléron, M. Richelle, J.S. Bruner, F. Bresson, J.- F. Le Ny, J. Nuttin, S. Moscovici, H. Tajfel, R. Zazzo, D. Widlocher, M. Rosenzweig ș.a.) își exprimau opiniile cu privire la ce i se va întâmpla psihologiei științifice în perioada istorică imediat următoare [11]. Găsim aici aprecieri asupra viitorului diferitelor ramuri ale psihologiei (cum ar fi, bunăoară, psihologia copilului, psihologia socială, psihologia muncii sau psihologia patologică), al unor domenii interdisciplinare (cum ar fi, bunăoară, neuropsihologia, psihobiologia sau psihofiziologia), al unor probleme psihologice cu caracter capital (cum ar fi, bunăoară, motivația sau afectivitatea), al unor teorii elaborate în psihologie (teoria echității, spre exemplu) sau al unor metode cândva celebre în psihologie (psihanaliza, de exemplu). P. Fraisse are nostalgia unității psihologiei [12], iar P. Oléron – pe cea a unei psihologii pentru toți oamenii, și nu doar pentru specialiști [13]. Pe alocuri, analiza este făcută într-o manieră extrem de dură, dacă nu chiar dramatică. Drept exemplu poate servi intervenția lui D. Widlocher [14], care se întreabă dacă psihopatologia, cunoscută pentru rolul enorm pe care l-a jucat în dezvoltarea științei psihologice, are vreun viitor, dat fiind faptul că există o serie de factori de criză care o afectează la modul cel mai direct. Printre acești factori, se enumeră, mai întâi de toate, „însuși conceptul de patologie, atât de diferit interpretat de diversele orientări psihologice”. În viziunea cercetătorului invocat, „dubla mișcare a psihopatologiei spre o perspectivă existențială centrată pe înțelegerea istoriei și situației persoanei, pe de o parte, și spre o critică socio-politică a teoriilor și practicilor, pe de altă parte, o îndepărtează implacabil de psihologie ca știință”. Mai mult, „psihopatologia poate fi considerată moartă de două ori: moartă pentru că tinde spre o practică existențială și moartă pentru că această practică riscă să fie transformată, absorbită sau respinsă de practicile sociale care se vor dezvolta în timpul apropiat”. Drept consecință, D. Widlocher se întreabă dacă nu cumva „psihopatologia poartă în germene propria sa distrugere”. Un alt factor de criză îl constituie, în viziunea lui, „dificultatea în delimitarea criteriilor patologice (organogeneza sau psihogeneza tulburărilor psihice?)”. Prea multă vreme domeniul vizat s-a centrat pe explicarea diferențelor dintre normal și patologic și mai ales a cauzelor imediate ale acestor diferențe. A venit timpul când accentul trebuie pus pe studierea „mecanismelor, a factorilor care precipită încadrarea unui tip de răspuns în repertoriul acțiunilor ființei umane”. Pe acest fundal, „sarcina psihopatologiei de mâine este de a cerceta cum și pentru ce se stabilește, persistă și se opune la schimbare un mod de interacțiune, cum și pentru ce el se modifică cu timpul sub presiunea intervențiilor terapeutice”. Un loc aparte în volumul coordonat de P. Fraisse ia revenit studiul semnat de psihologul belgian M. Richelle [15]. Pornind de la nivelul pe care-l înregistraseră psihologia acelor ani (o tribună comentativă care „oferea spectacolul unui univers fragmentat”, unde se juxtapuneau, se ignorau sau se excludeau tendințe metodologice, curente teoretice, orientări fundamen-

tale și aplicative, unde teoriile parțiale aveau pretenția de a fi generale și exhaustive, unde se profila tendința spre „închiderea” progresivă a teritoriului de investigare, fapt care contribuia la elaborarea unor teorii locale, referitoare la un aspect particular al memoriei, învățării sau dezvoltării personalității etc.), acesta încearcă să ofere un punct de vedere asupra modului în care lucrurile se pot așeza în normalitate. Pentru început, este negată ideea elaborării unei teorii generale unificatoare. O asemenea idee, spune M. Richelle, este inadecvată și chiar utopică. Ceea ce ar trebui să prezinte interes, în schimb, se regăsește în zona sincretismului. Este de la sine înțeles că intervenția de tip sincretic nu trebuie să se limiteze doar la reținerea din teoriile psihologice existente a „elementelor comune, solide și în genere acceptate”. În viziunea lui M. Richelle, efortul de integrare ar trebui să se distingă prin patru caracteristici: (i) *o lectură nouă a demersurilor teoretice* („nu doar pentru a evidenția numitorul lor comun, care ar echivala cu o golire a lor de substanță, ci și cu scopul de a releva problemele pe care le pun, dar pe care nu le soluționează; numai în acest domeniu există toate șansele de a găsi convergențe și complementarități”); (ii) *o clarificare terminologică* („nu de puține ori se afirmă același lucru dar cu alte cuvinte, sau lucruri diferite dar cu aceleași cuvinte; pentru a regăsi și identifica problemele ar trebui să ne debarasăm de cuvinte”); (iii) *o modificare radicală a demersului dominant* („în loc de a pune accent pe modele explicative – parțiale sau totalitare – , mai nimerită ar fi restabilirea priorității problemelor, de la ele urmând să ajungem la modele teoretice”); (iiii) *o reexaminare la nivelul metodelor* („studierea unei probleme prin mai multe metode, deoarece prea adeseori se alege o metodă tocmai pentru a verifica teoria) [16].

Idei interesante cu privire la evoluția psihologiei științifice într-o perioadă istorică aflată, la confluența dintre două milenii” au fost emise în cadrul celui de-al XXIII-lea Congres Internațional de Psihologie (Mexic, Acapulco, 2-7 septembrie 1984) [17]. Psihologi din SUA, Spania, (fosta) Iugoslavia, Columbia și (fosta) RFG au prezentat comunicări pe această temă în cadrul simpozionului „Psihologia în viitor”. În debutul simpozionului a vorbit V. Pecjak, o figură emblematică a școlii psihologice de la Belgrad. El a prezentat rezultatele unei anchete internaționale care, antrenând 296 somități din domeniul psihologiei din 39 țări, a vizat mersul înainte al psihologiei științifice. Ancheta a conținut următoarele întrebări: *Care este opinia dvs. despre dezvoltarea viitoare a psihologiei? Care sunt perspectivele ei? Ce aspecte ale psihologiei contemporane sunt, potrivit opiniei dvs., cele mai bune candidate pentru o lungă afirmare? Ce inovații pot fi așteptate în domeniul psihologiei?* Temele identificate cu cea mai mare frecvență în răspunsurile recoltate au fost: *psihologia cognitivă va fi în progres; psihologia prelucrării informației va cunoaște o amplă dezvoltare; psihologia fiziologică, biologică și genetică vor lua un mare avânt; este de așteptat o integrare a psihologiei, elaborarea unei paradigme integratoare; dezvoltarea viitoare a psihologiei va fi divergentă, dezacordurile vor fi extinse; psihologia va fi mai pregnant interdisciplinară; psihologia își va extinde problematica; psihologia va fi mai relevantă social; psihologia va fi mai mult interculturală.* Contrar așteptărilor, doar un număr foarte restrâns de respondenți au luat în calcul cele trei orientări dominante ale psihologiei (*behaviorismul, psihanaliza, psihologia umanistă*). Referindu-se la răspunsurile obținute, V. Pecjak a remarcat, pe de o parte, relativa lor contrariedade și, pe de altă parte, intenția majorității respondenților de a-și potrivi planurile de lucru pentru următorii ani cu ceea ce s-a spus și s-a decis la Congres. Un alt participant la simpozionului intitulat „Psihologia în viitor”, H. Carpintero (Spania), a prezentat o serie de argumente chemate să demonstreze că în noile condiții istorice știința psihologică va trebui să țină seama în mai mare măsură „de aspectele duble sub care se prezintă”: *ca știință și ca tehnologie, ca un domeniu al cunoașterii teoretice și ca un factor de intervenție profesională și tehnică.* Fiind în posesia unui

material științific extrem de vast, psihologia se află, potrivit cercetătorului spaniol, „la răscruce”, ajungând la limitele unei mase critice, „ca în fisiunea nucleară”. Or, volumul psihologiei științifice ar putea să apară ca fiind dezintegrabil, dând naștere la mai multe specialități cu greu integrabile una în alta. Tot el opina că psihologia va fi forțată, probabil, să aleagă între două modele opuse: *liberal* și *totalitarist*. Primul model „implică o psihologie desfășurată într-o societate deschisă, oferind sfaturi și suport pentru toți acei care au nevoie de așa ceva”. Cât privește cel de-al doilea model, acesta „conferă psihologilor rolul unor agenți guvernamentali însărcinați cu planificarea și controlul comportamentului, prin aplicarea unor tehnici sofisticate de natură ultrasecretă”. Dacă în primul caz reacția participanților la simpozion a fost pozitivă, atunci în cel de-al doilea caz a existat un anume fel de reticență (cu câțiva ani mai târziu, întreaga comunitate a psihologilor avea să constate cu satisfacție că „modelul totalitarist al psihologiei anticipat de colegul lor spaniol s-a prăbușit în mai puțin de cinci ani, o dată cu prăbușirea sistemelor sociale totalitariste”).

Cu câțiva ani mai târziu, opinii interesante asupra trecutului și viitorului psihologiei au fost oferite de către participanții la cea de-a 51-a *Convenție anuală a Consiliului Internațional al Psihologilor* (Canada, Montreal, 16 - 19 august 1993). În cadrul acestui forum – care s-a desfășurat sub genericul „Revizuirea viitorului” și care a conținut în forme variate de lucru (workshop-uri, sesiuni de comunicări, simpozioane, mese rotunde, ore de conversație etc.) – , au fost dezbătute cele mai diverse subiecte legate schimbările de ultimă oră produse la nivel planetar și modul în care știința centrată pe studiul aprofundat al psihicului uman trebuie să reacționeze la aceste schimbări. Unele din ele s-au referit la *educarea și formarea continuă a psihologilor* pentru a face față unor probleme ce se vor agrava (sexism, rasism, etnocentrism; exploatarea copilului: abuz sexual, maltratare, comercializare; tratarea adulților abuzați în copilărie; prevenția tulburărilor psihocomportamentale; sănătate mintală; controlul agresivității; prevenirea primară a tulburărilor emoționale; violența globală; psihologia morții și a negării morții etc.). Altele au vizat fie *rolurile psihologului în diferite domenii noi de activitate* (consulting internațional; psihologia organizațională internațională etc.), fie *necesitatea realizării unor revizui* ale diverselor domenii sau tehnici de cercetare (revizuirea programelor de formare a psihologilor dintr-o perspectivă multiculturală; modificarea și adaptarea inventarelor de personalitate și în special a celor care vizează moralitatea etc.) [18].

Cu încă câțiva ani mai târziu – ne referim la anul 1999 –, trei autori americani – îi avem în vedere pe R.W. Robins, S.D. Gosling și K.H. Craik – recurg la o analiză empirică a tendințelor din patru domenii proeminente ale școlilor științifice psihologice – psihanaliza, behaviorismul, psihologia cognitivă și neuroștiințele. Analiza a vizat procentajul articolelor apărute în patru publicații profesionale de vârf (*American Psychologist*, *Annual Review of Psychology*, *Psychological Bulletin* și *Psychological Review*), în perioada 1950-1997. Rezultatele obținute au arătat că psihanaliza este, „virtual ignorată”, behaviorismul, „este în declin” („mai ales o dată cu apariția psihologiei cognitive”), psihologia cognitivă „se dezvoltă și va continua să fie o proeminentă școală psihologică”, iar neuroștiințele „cunosc o creștere modestă” [19].

Mai aproape de zilele noastre, cu o serie de noi concretizări cu referire la ce i se va întâmpla științei psihologice, „în perioada imediat următoare” vine și M. Golu, profesor la Universitatea din București [20]. Potrivit lui, pe fundalul noilor realități istorice, știința psihologică „își va continua cu perseverență anevoiosul său drum, amplificându-și în mod constant atributele obiectivității, preciziei și rigorii”. În acest sens, ea va progresa atât *în extensiune*, cuprinzând tot mai multe fenomene și niveluri de complexitate tot mai înalte (de la senzație la gândire și de la reacții emoționale reflexe la sentimente și aptitudini, de la

funcții și procese psihice secvențiale la personalitatea integrală), cât și *în intensiune*, trecând de la descrieri fenomenologice situaționale la dezvăluirea cauzalității și a mecanismelor intime de producere și desfășurare a proceselor și actelor psihocomportamentale”. Concomitent cu avansarea în studiul propriu-zis al problemelor de conținut, „se vor face pași însemnați „în direcția *unificării metodologice și terminologice*, prin depășirea opozițiilor tranșante și a absolutizărilor unilaterale între obiectiv-subiectiv, conștient-inconștient, planul intern (viața psihică subiectivă internă) – planul extern (reacțiile comportamentale secretorii, motorii și verbo-motorii la stimuli determinați din mediul extern), individual (centrarea pe studiul aspectelor individual-concrete)-general (centrarea pe desprinderea și formularea principiilor și legilor generale), ineism-genetism, biologic-cultural, parte-întreg, calitativism-cantitativism, determinism-indeterminism etc.”. Mai mult, „locul paradigmeilor bazate pe principiul „ori-ori”, „sau-sau”, va fi luat treptat de paradigme întemeiate pe principiile relativismului, complementarității și interacțiunii”. Ca și celelalte științe, psihologia va suferi restructurări sub influența „noilor metodologii impuse de teoria generală a sistemelor, de cibernetică și teoriile organizării”.

Enunțându-și ideile, cunoscutului psiholog român demonstrează că face parte din categoria observatorilor care consideră că știința psihologică se va regăsi cu timpul printre domeniile de cunoaștere „cu dezvoltarea cea mai rapidă”, alături de microelectronică, informatică și biologia moleculară. Expansiunea puternică a psihologiei științifice, spune el, va fi stimulată atât de motive epistemologico-teoretice, cât și practice. Primele rezidă în „conștientizarea pe scară largă a importanței deosebite a cunoașterii psihologice în structura sistemului cunoașterii generale a lumii di jur și în recunoașterea valorii datelor despre organizarea psihicului uman pentru dezvoltarea științelor informatice și inteligenței artificiale”. Cele din urmă rezidă în „demonstrarea utilității datelor psihologice pentru rezolvarea problemelor legate de optimizarea vieții și activității sociale, atât prin adaptarea condițiilor obiective la particularitățile psihoindividuale ale omului, cât și prin adaptarea omului la specificul condițiilor și solicitărilor externe”. Într-un asemenea context, conform autorului citat, este de așteptat că vor cunoaște o puternică dezvoltare atât „cercetările fundamentale, orientate în direcția testării și desăvârșirii modelelor teoretice parțiale și generale (asigurându-se astfel o creștere considerabilă a gradului de înțelegere și explicare a vieții psihice a omului în diversitatea formelor și ipostazelor sale), cât și „cercetările aplicative în domeniile muncii și profesiilor, ale educației, comportamentului și relațiilor interpersonale în grupuri, organizații, instituții, ale marketingului, managementului, comunicării mass-media, reclamei, sportului, loisirului, relațiilor interetnice și internaționale, activității militare, activității în spațiul cosmic, creativității individuale și de grup, ale vieții și relațiilor intrafamiliale, psihopatologiei și psihoterapiei etc.” Racordându-se la imperativele timpului, cercetarea psihologică va evolua pe „linia introducerii pe scară largă a computerizării, a modelelor simulative, a statisticii funcționale, a teoriei probabilităților și a teoriei mulțimilor, a analizei multifactoriale și multidimensionale”. Experimentul zis empiric sau direct va fi dublat, iar în unele cazuri, substituit de experimentul teoretic, bazat pe modele deductive, verificabile prin intermediul programelor computerizabile. Faptul în cauză, este convins M. Golu, va reclama „o pregătire corespunzătoare a viitorilor cercetători în psihologie, prin însușirea logicii programării, a tehnicilor de operaționalizare a diferitelor categorii calitative, a tehnicilor de formulare a ipotezelor într-un sistem formal și de generare a deducțiilor”. Totodată, extinderea experimentului teoretico-deductiv va duce și la încetățenirea, alături de conceptul „subiect mediu” (statistic), a noului concept de „subiect ideal”, care, cel mai probabil, „va fi instituit drept etalon de referință atât în organizarea procesului instructiv-educativ, în școală, cât și în realizarea activității de orientare-selecție profesiona-

lă”. Astfel, sub influența metodologiei informatico-sistemice, „analiza fenomenelor psiho-comportamentale va dobândi un caracter mult mai riguros”.

În partea concluzivă a intervenției sale, reputatul om de știință român arată că, de acum încolo, „este logic să ne așteptăm că psihologia se va confrunta cu probleme noi de cercetare”. Multe dintre acestea vor viza, fără îndoială, optimizarea relațiilor interumane, valorificarea potențialului creator, creșterea performanțelor profesionale, prevenirea dezadaptărilor individuale și a disfuncțiilor organizaționale. Domeniul cercetărilor de graniță (psihoneurologie, psihobiologie, psihosociologie, psiholingvistică, psihofarmacologie etc.) și interdisciplinare, în care psihologia joacă rol de placă turnantă, „va deveni predominant, coordonarea internă a științelor impunându-se ca un imperativ epistemologic major”. Din an în an, va crește gradul de solicitare și implicare a psihologiei în toate sferele vieții și activității sociale, ea devenind „un ghid și, totodată, un temei al elaborării și aplicării proiectelor de dezvoltare atât în plan individual, cât și în plan uman general”. Nu este câtuși de puțin lipsit de temei să afirmăm că omenirea cade, puțin câte puțin, sub imperiul benefic al psihologiei științifice. Căci, „nu se poate concepe salvarea și înălțarea omului fără cunoașterea în profunzime a organizării sale psihocomportamentale și fără a ține seama de datele acestei cunoașteri”.

De vreme ce spațiul rezervat intervenției noastre nu ne permite să aducem și alte exemple cu referire la perspectivele psihologiei științifice [21], vom încerca să elaborăm în continuare, pe baza ideilor emise anterior, un punct de vedere rezumativ asupra ceea ce ar putea însemna „psihologia științifică de după modernitate și postmodernitate”. Convingerea noastră este că, în fond, punctul de vedere la care facem referință (și care se sprijină pe informațiile de care dispunem la acest moment) poartă însemnele unei construcții ideatice complexe, acoperind cel puțin opt proiecții lămuritoare.

În *primul rând*, avem certitudinea că psihologia științifică din metamodernitate nu va face abstracție de „marele probleme ale trecutului”, acordând suficientă atenție unor „subiecte fierbinți” dezbătute atât în epoca modernă, cât și în cea postmodernă. Parafrazându-l, într-o oarecare măsură, pe P. Fraisse, am putea spune că psihologia metamodernă va fi imprimată/filigranată, sub varii aspecte, în cea modernă și în cea postmodernă, astfel încât să „putem prevedea domeniile sau rezultatele care sunt de așteptat”. Indubitabil, este aproape imposibil ca marea varietate de concepții, orientări și domenii apărute în modernitate sau postmodernitate să nu creeze și în metamodernitate dificultăți în privința unificării psihologiei. De aceea, după cum am menționat în rândurile de mai sus, invocându-l pe M. Richelle, psihologia științifică din metamodernitate va continua să rămână în zona unui anume fel de sincretism epistemologic. Efortul de reunire, în acest caz, ar trebui să se distingă prin cel puțin patru caracteristici esențiale: *o lectură nouă a demersurilor teoretice* („nu doar pentru a evidenția numitorul lor comun, care ar echivala cu o golire a lor de substanță, ci și cu scopul de a releva problemele pe care le pun, dar pe care nu le soluționează; numai în acest domeniu există toate șansele de a găsi convergențe și complementarități”); *o clarificare terminologică* („nu de puține ori se afirmă același lucru dar cu alte cuvinte, sau lucruri diferite dar cu aceleași cuvinte; pentru a regăsi și identifica problemele ar trebui să ne debarasăm de cuvinte”); *o modificare radicală a demersului dominant* („în loc de a pune accent pe modele explicative – parțiale sau totalitare – , mai nimerită ar fi restabilirea priorității problemelor, de la ele urmând să ajungem la modele teoretice”) și *o reexaminare la nivelul metodelor* („studierea unei probleme prin mai multe metode, deoarece prea adeseori se alege o metodă tocmai pentru a verifica teoria). După toate probabilitățile, va continua să crească diviziunea dintre observația din exterior și observația din interior, dar și convergența unor domenii conexe (de exemplu, dezvoltarea biotehnologiei a stimulat și va continua să stimuleze cercetarea biopsihologică). În virtutea aceluiași spirit al continuității,

vor fi în progres psihologia cognitivă, psihologia prelucrării informației, psihologia fiziologică și cea genetică.

În al *doilea rând*, înclinăm să credem că psihologia științifică din metamodernitate va avea o proprie concepție despre om. În noile condiții istorice, vom reaminti, „cultura post-modernă a relativismului” nu mai are sorți de izbândă, ceea ce înseamnă că ea va fi înlocuită gradual de o condiție post-ideologică centrată pe *implicare* și *afectare*. Într-un asemenea context, ființa umană, cel mai probabil, va fi văzută în calitate de o *construcție oscilantă* susceptibilă să cuprindă „certitudini și îndoieli, speranță și melancolie, sinceritate și ironie, afect și apatie, personal și impersonal, tehnicism și tehnologie”. Cu orice ocazii și în orice împrejurări, ea va trebui să demonstreze că filosofia de viață pe care o împărtășește și pe care nu întârzie să o promoveze are la bază un „neoromantism pragmatic” (susceptibil să pună în regim de simbioză două tipuri de cultură – cea a utilității cu cea a demnității), un „nou tip de sinceritate” (susceptibil să pună la index atât naivitatea ideologică impusă de epoca modernă, cât și scepticismul cinic apărut în epoca postmodernă), o „nouă raționalitate” (centrată pe identificarea și promovarea consecventă adevărului științific), un „nou tip de hedonism” (susceptibil să pună în prim plan prezentul, atribuind evenimentelor de ultimă oră sensuri pozitive adaptative), un stil de receptare pliat pe anturaje sociale restrânse, pe „micile tradiții culturale” și identitățile de expresie teritorială, o „logică de rețea” (susceptibilă să abordeze viața de zi cu zi în termenii gândirii complexe), o grilă de interpretare a realității racordată la „post-adevăr” (susceptibilă să dezvolte în deplină măsură gândirea critică), un cod de conduită profund transparentizat (susceptibil să confere vizibilitate și claritate actelor comportamentale) sau/și o suită de stări a căror denumire începe cu „trans-”, un element prim de compunere savantă cu semnificația „peste” ori „dincolo (de)” (cum ar fi, cea de transgender sau cea de transgresiune, cea de transumanism sau cea de transmisie). În plus, în strictă conformitate cu „spiritul vremii”, ea va mai trebui să facă dovada faptului că poate decodifica faptele și fenomenele lumii din care face parte în baza datelor extrase din realitate, că își poate reconstrui eul prin organizarea și realizarea unor comunicări de factură inter-relațională, că posedă capacitatea de a vedea lucrurile în toată profunzimea lor și că este de partea unei ordini existențială în care toate lucrurile – mari și mici, banale și mai puțin banale – exprimă o logică unitară [22]. Ca urmare a reinterpretărilor legate de ființa umană și rolul ei în noile condiții istorice, vom asista, după toate probabilitățile, la o dezvoltare amplă a științelor psihologice centrate pe „substanța psihică” a ființei umane – dar mai ales pe afectivitatea și spiritul implicare a acesteia (ne referim, în mod special, la psihologia socială, psihologia cognitivă, psihologia introspectivă, psihologia comunicării, psihologia comportamentală, psihologia afectologică sau/și psihologia patologică) – și, totodată, la o decădere a științelor psihologice care, în trecut, au pus în plan secund lumea interioară a omului (cum ar fi, spre exemplu, psihologia behavioristă).

În al *treilea rând*, nu este exclus că în anii care urmează, știința psihologică va avea ca prioritate studiul aprofundat al stărilor de *autoorganizare* și *activism creativ*. Cum metamodernitatea, precum am văzut, manifestă deschidere pentru strategiile intelectuale cu caracter „oscilant”, înlocuind principiul „sau/sau” cu principiul „și/și”, este foarte probabil să apară necesitatea *identificării modului în care două sau mai multe stări contradictorii pot fi percepute simultan*. Or, în situația în care un rol determinant le aparține „balansărilor” (adică mișcărilor de tipul „du-te-vino”), este firesc să te aștepți la instituirea unei legături strânse dintre ceea ce semnifică *decentralizare la nivel extern* și *autoorganizare la nivel intern*, a unei legături care va face ca *autonomia* persoanei să coreleze cu *responsabilitatea civică* și *maturitatea morală* a acesteia. Într-un asemenea context, nu atât alegerea unui „pol” anume, cât *receptarea caracterului pulsator al realității obiective* va constitui esența pro-

cesului de cunoaștere și a celui de adaptare socială. Evident, pentru a face față tensiunilor intelectuale apărute, fiecare persoană nu va avea decât să recurgă la tot felul de *sinteze de ordin creativ*, a unor sinteze prin care el se va vedea nevoit să inventeze lucruri noi. Astfel, spiritul de *autoorganizare* și cel de *creativitate* capătă, într-un anume fel, valențele unor caracteristici definitorii ale omului metamodern și, respectiv, ale psihologiei metamoderne [23].

În al *patrulea rând*, evoluția de mai departe a științei psihologice – orientată, cu preponderență, spre punerea în valoare construcțiilor epistemologice de genul *idealism pragmatic*, *reconstrucția eului prin comunicarea inter-relațională*, *spiritul de implicare* sau *starea de afectivitate* – va conduce, în cele din urmă, la apariția unor concepte noi, de factură curat metamodernă. În paralel cu noțiunile care au fost inventate și s-au afirmat pe deplin fie în epoca modernă [cum ar, bunăoară, cea de *rol social* (propusă de F. La Rochefoucauld, la 1655), cea de *opinie publică* (propusă de J.-J. Rousseau, la 1744), cea de *aculturație* (propusă de W.H. Holmes, F. Bocs și W.J. McGee, la sfârșitul secolului al XIX-lea), cea de *ambivalență* (propusă de E. Bleuler, la 1910), cea de *eros* (propusă de S. Freud, la 1920) sau cea de *obișnuință* (propusă de J. Dewey, la 1922)], fie în epoca postmodernă [cum ar, bunăoară, cea de *reprezentări sociale* (propusă de S. Moscovici, la 1961), cea de *conflict real* (propusă de M. Sherif, la 1966), cea de *autopoiesis* (propusă de U. Maturana și F. Varela, la 1975), cea de *criptă* (propusă de N. Abraham și M. Torok, la 1978) cea de *impact social* (propusă de B. Latané și S. Wolf, la 1981), cea de *sexism* (propusă de J.E. Williams și D.L. Bert, la 1982) sau cea de *mcdonaldizare* (propusă de G. Ritzer, la 1993)] – și care, evident, nu vor înceta în nici un fel să fie actuale – va exista și o serie de noțiuni anterior necunoscute. Ar putea fi vorba, spre exemplu, despre conceptul de *proteism* sau cel de *metaxypsihologie*.

Referindu-se la esența conceptului de *proteism*, autorul acestuia, M. N. Epshtein, arată că starea de spirit care se impune la începutul secolului XXI poate fi catalogată prin expresia „proto-”, un element lingvistic prim de compunere savantă care își are originile în limba grecească și care înseamnă „primul”, „întâiul”, „de început”. A opera cu „proto-”, spune M.N. Epshtein, înseamnă a recunoaște că acest început de secol pune bazele unei civilizații necunoscute, în care tot ce-am cunoscut anterior reprezintă doar mici descoperiri în comparație cu ceea ce trebuie să știm într-o epocă caracterizată prin prezența masivă a info- și biotehnologiilor. Noțiunea este chemată să exprime (i) capacitatea ființei umane de a fi orientată și, respectiv, de a fi pregătită să se confrunte cu un viitor incert, (ii) conștientizarea caracterului embrionar-arhaic al comportamentului nostru actual (or, fiecare dintre noi reprezintă, pentru moment, atât un embrion al viitoarelor civilizații, cât și un străvechi relict al acestora) și (iii) deschiderea pentru transitivity (în consens cu ceea ce exprimă substanța figurii mitologice a lui Proteus), pentru dinamicitate și fluiditate, pentru tot ce există și se manifestă în stare amorfă sau polimorfă [24].

Cât privește cel de-al doilea concept, vom remarca că autorul acestuia – îl avem în vedere pe A.A. Grebeniuk – ia ca punct de plecare ideea conform căreia în condițiile epocii metamoderne „știința exactă a minții și a comportamentului uman” trebuie neapărat să se prezinte în varianta „metaxy”, ceea ce înseamnă că specificul ei nu are decât să se rezume la „o continuă mișcare între și în afara unor poli contradictorii”. Inspirându-se din lucrările semnate de P. Friedlander, L. Herman și R. Eshelman, autorul invocă arată că această nouă viziune constituie, de fapt, expresia unei reacții critice atât la contradicțiile conținute în ideologiile naive ale epocii moderne, cât și la teoriile pseudoștiințifice ale epocii postmoderne. În ultimă instanță, *metaxypsihologie* urmează să ofere condițiile necesare instituirii unor proiecte științifice dezideologizate și non-ironice. Având un asemenea obiectiv general, ea va face ca studiul sistematic al mentalității și conduitei umane să fie organic legat de artă, de imaginație și fenomenul creativității. Mai mult, oscilând între tradiția mo-

dernistă de „căutare a sensului” și tradiția postmodernistă de „neglijare a sensului”, *metaxypsihologia* va avea în responsabilitatea sa crearea unor reprezentări autentice cu referire la om, în calitatea acestuia de „unitate comportamentală dotată cu percepție, intelctivitate și afectivitate”. Modificând încontinuu tendințele de origine modernistă și postmodernistă, ea va contribui la aceea ca în noile condiții tezele de genul „viața noastră e un joc” să nu mai fie luate în serios, ele fiind înlocuite peste tot cu un postulat de o cu totul altă natură: „viața noastră e o performanță”. Făcând abstracție de conceptul de „bine” și cel de „rău”, postulatul „viața noastră e o performanță” va reda calea prin care se va ajunge la o reflectare plenară a realității, la un mod de a interpreta evenimentele și faptele în care dualismul interpretativ și incertitudinea fie vor avea o prezență neînsemnată, fie vor lipsi cu desăvârșire. Forma va fi pe potriva conținutului, ceea ce va însemna că lucrurile care păreau altă dată încurcate, neclare și greu de înțeles se vor apropia semnificativ de subiectul cunoscător, devenind simple, clare și ușor de înțeles. La acest moment, caracterul neoromantic al *metaxypsihologiei* își va găsi expresie în balansările dintre ordine și haos, formă și non-formă, frumos și urât, sublim și infam. Pe un asemenea fundal, manifestările cu caracter auto-terapeutic vor deveni o realitate. La fel, el își va găsi expresie în dorința de autoafirmare și în cea de creare a unor cronotopuri susceptibile să ne orienteze corect și de o manieră operativă în contexte extrem de complicate [25].

Oscilând între polii epistemologici ai epocii moderne și cei ai epocii postmoderne, într-un ritm care va presupune nu doar „exploatarea”, ci și „înnobilarea” acestora, noile concepte vor contribui în mod substanțial la aprofundarea cunoștințelor cu referire la caracteristicile esențiale ale speciei umane și particularitățile manifestării ei în condițiile mileniului trei.

În al *cincilea rând*, ne solidarizăm cu acei observatori care consideră că în condițiile unei epoci afectate profund de fenomenul mondializării psihologia științifică va trebui să identifice soluții rezonabile legate de suprapopulare (în țările în curs de dezvoltare), de lipsa resurselor naturale și distrugerea mediului ambiant (în lumea industrializată), de răspândirea a tot felul de boli noi (ne referim, în mod special, la virusii pandemici de tip nou), de eventualitatea producerii unui război atomic (pretutindeni), de sexism și rasism, de etnocentrism și exploatarea copilului (abuz sexual, maltratare, comercializare), de sănătatea mintală și controlul agresivității, de prevenirea primară a tulburărilor emoționale și violența globală, psihologia morții și a negării morții. Este de la sine înțeles că în următorii ani știința psihologică va trebui să coreleze „cu marile provocări ale timpului și cu posibilitatea de a obține o pace internațională durabilă dincolo de barierele politicii sociale” [26]. Faptul în cauză va implica, fără doar și poate, schimbări substanțiale pe dimensiunea comunicării între psihologii din toate sau aproape țările. Or, precum atenționează mai mulți specialiști din domeniu – Virginia Staudt Sexton, bunăoară [27] –, „știința și profesiunea psihologiei se pot dezvolta dacă psihologii din întreaga lume își vor acorda o mai mare atenție reciprocă”.

În al *saselea rând*, suntem predispuși să credem că în condițiile metamodernității vom asista la infiltrarea psihologie în niște domenii de activitate care, în anii precedenți, fie că erau în afara centrului de atenție, fie că, în general, nu dădeau „semne de viață” (consulting internațional, psihologia organizațională internațională, multiculturalismul, medierea și negocierea conflictelor interorganizaționale, arbitrajul internațional etc.). Extinderea avută în vedere va pune în ordinea de zi necesitatea realizării unor revizuri atât pe segmentul programelor de formare profesională a psihologilor, cât și pe segmentul strategiilor și tehnicilor de cercetare psihologică.

În al *saptelea rând*, datele de care dispunem arată cu toată claritatea că în metamodernitate evoluția psihologiei va depinde în foarte mare măsură de progresul înregistrat în alte domenii de cercetare științifică. În acest sens, un rol aparte le va reveni științelor ecologice

și celor medicale, electronicii și tehnologiei informației, cercetărilor legate de explorarea spațiului cosmic și a celui cu ieșire la ideea de securitate (individuală, organizațională, regională, națională, planetară). Impactul va fi rapid și puternic. Putem presupune că nimeni sau aproape nimeni nu va pune la îndoială inevitabilitatea instaurării unui nou climat investigativ. Fiind parte componentă a unei intense reacții de întrepătrundere epistemologică, știința psihologică își va lărgi sfera de interese, dând naștere unor paradigme de factură nouă (cum ar fi, spre exemplu, psihologia ambientală, psihoinformatica, psihobionica, psihobiotica, psihoaxiologia sau/și psihoantropologia). În plus, în anii care urmează, știința psihologică se va vedea obligată să respecte în deplinătate „regulile de joc” ale transdisciplinarității. Or, caracterul profund contradictoriu al noilor realități cotidiene o va face să recurgă cu sistematicitate la un tip de gândire care va uni într-un tot întreg perspectivele de expresie analitică cu cele de expresie holistică. Fenomenele de *socializare* și *individualizare* vor constitui acea *antinomie unificatoare* prin care va trebui să se explice că, în noile condiții istorice, a te afirma în întregime pe plan social înseamnă să poți să rezisti de unul singur multiplelor neconcordanțe care se regăsesc în acest plan. În definitiv, pe dimensiunea epocii metamoderne, psihologia științifică va reda, cel mai probabil, o pistă investigativă în care analizele centrate pe om și modul în care el se impune în viața de zi cu zi se vor organiza și desfășura cu luarea în calcul a antinomiilor existente și în strictă conformitate cu ideile de multiaspectualitate, situaționalitate, inter- și trans-disciplinaritate [28].

Și, în sfârșit, în al *optulea rând*, informațiile pe care le deținem ne permit să afirmăm că în condițiile epocii metamoderne evoluția științei psihologice va fi puternic marcată de principiile economiei de piață. Pentru a fi „în pas cu timpul”, ea va avea nevoie de un suport financiar consistent, iar obținerea acestui suport îi va cere să se ralieze în deplinătate unui sistem în care „deciziile cu privire la producție și distribuția de bunuri se bazează pe interacțiunea dintre cerere și ofertă”. În perioada istorică avută în vedere, știința psihologică va trebui să câștige o largă aprobare socială, un mare interes social. Cu alte cuvinte, ea va trebui, după cum spune M. Zlate [29], „să se ocupe mai mult de problemele sociale ale oamenilor, să se aventureze dincolo de laborator și clinică, în societate, în laboratorul social”. În fond, aceasta ar însemna promovarea principiilor psihologiei în mediul de business, crearea și promovarea, pe scară largă, a unor proiecte manageriale și de antreprenariat susceptibile să eficientizeze la maximum activitățile desfășurate în zona afacerilor. Se vor depune, cu siguranță, eforturi considerabile îndreptate spre identificarea unor noi ecuații de recrutare și selecție a personalului, de promovare a politicilor de *mentoring* și *coaching*, de consiliere psihologică a angajaților și angajatorilor, de creare și dezvoltare a echipelor manageriale, de profilaxie sau/și diminuare a fenomenului de ardere profesională, de realizare a obiectivelor cu caracter motivațional și etic. Eforturile avute în vedere se vor resimți pretutindeni, de la banking, agricultură sau IT&C până la farma, outsourcing sau FMCG. În intenția de a oferi o altă calitate comportamentului economic al oamenilor, știința psihologică va ajunge, după toate probabilitățile, la concluzia potrivit căreia marea criză financiară (cu care am ieșit din postmodernism și am intrat, totodată, în metamodernism) s-a întâmplat pentru că sistemul economic a fost construit pe o viziune greșită asupra ființei umane. Dacă mai înainte – pe timpurile când erau în vogă postulatele economiei clasice – se considera că „indivizii sunt capabili de calcule economice exacte și pot lua cele mai raționale decizii când vine vorba de banii lor”, atunci în noile condiții se va porni de la premisa că „indivizii, în marea lor majoritate, sunt iraționali și autodistructivi, iau adesea decizii proaste, repetă aceleași greșeli la infinit, sunt naivi și manipulabili, nu știu să calculeze riscurile și fac operații economice care sunt în consens cu starea lor emoțională”. *Homo economicus*-ul instaurat pe vremuri de Adam Smith se va dovedi a fi doar o elementară construcție teore-

tică. De astă dată, de susținere se vor bucura eforturile îndreptate spre integrarea celor mai recente progrese din domeniul psihologiei într-o „explicație mai flexibilă și mai realistă a comportamentului economic uman”. Altfel spus, accentul se va pune pe necesitatea elaborării unei paradigme economico-comportamentale susceptibile să „ia în calcul toate fluctuațiile raționalității umane, fie că ea este perturbată de emoții, de efectul de turmă, de tehnicile de marketing sau pur și simplu de incapacitatea de a face calcule economice”.

Concluzionând, vom remarca că în metamodernitate știința psihologică prinde un nou contur. De această dată, ea tinde să se înscrie plenar în suflul unei epoci care pune preț pe idealismul pragmatic și pe spiritul de implicare, pe capacitatea de a decifra felului de a fi al oamenilor în baza datelor cu ieșire directă la realitate și pe ideea reconstrucției eului prin comunicarea inter-relațională, pe iscusința de a vedea lucrurile în toată profunzimea lor și pe dorința instaurării unei ordini existențiale în care toate stările de fapt ar exprima o logică unitară. Deși se distanțează semnificativ de experiența acumulată în epoca postmodernă și, cu atât mai mult, de experiența acumulată în epoca modernă, știința psihologică metamodernă, în virtutea faptului că metamodernitatea reprezintă o extindere a modernității și a postmodernității, nu se izolează în totalitate de ceea ce s-a întâmplat mai devreme. Or, în noile condiții istorice, se va ține cont, într-o anumită măsură, și de ceea ce s-a afirmat pe parcursul epocilor precedente: existența adevărilor universale, diversitatea și concurența paradigmelor, prezența factorilor existențiali monolitici, importanța normelor socio-culturale, a determinărilor economice și a convențiilor arbitrar-lingvistice etc. În felul acesta, știința psihologică metamodernă apare în varianta unei construcții epistemologice complexe, în compoziția căreia originalitate consună perfect cu tradiționalitatea, discontinuitatea – cu spiritul de continuitate, iar clasicitatea – cu ancorarea plenară în contemporanietate.

Referințe bibliografice și note:

1. Vezi, în acest sens, Hutcheon, L. *Politica postmodernismului*. New York: Routledge, 2002, p. 166; Okediji, M., Harris, M. (ed.). *Dialogul transatlantic: arta contemporană în și în afara Africii*. În: Muzeul Ackland, Universitatea din Carolina de Nord., 1999, p. 32-51; Furlani, A. *Postmodern și după: Guy Davenport*. În: *Literatura contemporană*, 2002, nr. 43 (4), p. 713; Vermeulen, T., Van den Akker, R. *Note despre metamodernism*. În: *Journal of Aesthetics & Culture*, 2010, nr. 2 (1), p. 56-77; Turner, L. *Metamodernism. Manifesto*, 2011. Available at: <http://www.metamodernism.org>; Eve, M. P. *Thomas Pynchon, David Foster Wallace și problemele metamodernismului*. În: *Jurnalul Scrierilor secolului XXI*, 2012, nr. 1 (1), p. 7-25; Kadagishvili, D. *Metamodernism as We Perceive It*. În: *European Scientific Journal*, 2013, vol. 2, p. 558-565; Abramson, S. *Ten Basic Principles of Metamodernism*. The blog, 2015. Available at: http://www.huff-ingtonpost.com/seth-abramson/ten-key-principles-in-met_b_7143202.html; Turner, L. *Metamodernism: A Brief Introduction*. Berfrois, 2015. Available at: <http://www.metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-a-brief-introduction>; Baciu, C., Bocoș, M., Baciu-Urzică, C. *Metamodernism. A Conceptual Foundation*. În: *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2015, no. 209, p. 33-38; Yousef, T. *Modernism, Postmodernism and Metamodernism: A Critique*. În: *International Journal*, 2017, no. 5(1), p. 33-43; Akker, R., Gibbons, A., Vermeulen, T. (eds.). *Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth after Postmodernism*. London: Rowman & Littlefield Int., 2017. 304 p.
2. Postmodernitatea, după cum s-a menționat nu o singură dată, redă o condiție referitoare la toate fenomenele care s-au succedat modernității. Mai exact, ea pune accent pe condiția economică, sociologică, tehnologică, ideologică sau și culturală care disting epoca modernă de tot ce a urmat după ea. Dacă epoca modernă – care, precum este bine știut, își face apariția pe ruinele Evului Mediu, semnificând o îndelungată perioadă de timp în care s-au produs evenimente precum *Reforma Protestantă*, care „a promovat conștiința critică asu-

pra religiei și bisericii”, *descoperirea Americii*, care „a lărgit perspectivele asupra mapamondului”, *Umanismul*, care „a contribuit la formarea unei noi viziuni asupra omului și relațiilor lui cu lumea” sau *Industria Mecanizată și Automatizată*, care „a făcut posibilă renunțarea treptată la munca manuală” – își propune să reprezinte „o culminare a căutării unei estetici a iluminismului” sau – în alți termeni – „o etică distinctă”, atunci postmodernitatea își propune să identifice modul în care autoritatea unor entități ideale (numite *metanarațiuni*) este „slăbită prin procesul de fragmentare, consumerism și deconstrucție”. Purtând însemnele unei „suspiciuni față de metanarațiuni”, postmodernitatea atacă ideea unor „factori existențiali monolitici”, încurajând, în schimb, „perspectivele fracturate, fluide și pe cele multiple”. Ideea centrală a epocii postmoderne este că „problema cunoașterii se bazează pe tot ce este exterior individului”. Chiar dacă face dovada faptului că este polimorfă, epoca postmodernă, după cum afirmă numeroși specialiști în materie de *critical theory*, începe invariabil din chestiunea cunoașterii, care este „deopotrivă larg diseminată în forma sa, dar nu este limitată în interpretare”. Potrivit lor, postmodernitatea, care și-a dezvoltat rapid un vocabular cu o retorică anti-iluministă, a argumentat ca raționalitatea nu a fost niciodată atât de sigură pe cât susțineau raționaliștii și că însăși cunoașterea era legată de loc, timp, poziție socială sau alți factori cu ajutorul cărora un individ își construiește punctele de vedere necesare cunoașterii”. Postmodernitatea îi tratează de o manieră critică pe toți acei care afirmă că sunt deținătorii „secretelor adevărului, eticii sau frumosului” și care consideră, în virtutea poziției privilegiate pe care o dețin, că aceste secrete „au rădăcini în orice altceva decât percepția individuală sau construcția de grup”. Drept consecință, idealurile utopice ale adevărilor universale trebuie să lase loc unor „*petit recits* locale, descentrate sau temporare” (în loc să se refere la chestiuni de natură globală sau la niște idei culturale de maximă generalitate, însăși idealurile „fiind subiecte ale interpretării sau reinterpretării”). Cu alte cuvinte, contează, în ultimă instanță, nu atât cercetarea științifică a trăsăturilor generale și universale, cât cercetarea științifică a trăsăturilor de expresie locală, singulară, particulară.

În postmodernitate, așadar, este evitată „orice formă de monism și universalizare”, reprezentările pozitivistice (logice), idealurile și modurile științei clasice fiind puse la îndoială. Evident, într-un asemenea context, se impune reaprecierea fundamentalismului și recunoașterea imaginii multiple a realității. Totodată, în postmodernitate, spun toți acei care îi împărtășesc valorile, se proclamă varietatea și concurența paradigmatelor, coexistența elementelor eterogene, recunoașterea și stimularea unei varietăți de proiecte contemporane de viață, de interacțiuni sociale, învățături filosofice și concepții științifice. În plus, în calitate de o consecință importantă a ideilor postmoderniste se impune „zdruncinarea gândirii binare de tipul „sau / sau” și înlocuirea ei prin „atitudini ale gândirii termale”, când sunt echivalente nu două, ci trei începuturi. În loc de opoziție, apologetii postmodernismului propun „sistemicitate, armonizare, complementaritate și simultaneitate”.

Conform lui G. Vattimo, autorul unor studii de referință cu referire la ceea ce a urmat după căderea zidurilor modernității – ne referim, cu deosebire, la studiul intitulat *Sfârșitul modernității* –, postmodernitatea reprezintă o epocă a tranziției de la unitate la pluralitate. Această epocă, spune el, se caracterizează printr-o „gândire slabă” care are la bază negarea metafizicii și care, totodată, nu recunoaște importanța unei „viziuni unitare asupra lumii”. Dacă „gândirea tare”, care constituie elementul emblematic al modernității, presupune întotdeauna un efort violent de omogenizare și universalizare, atunci „gândirea slabă”, care constituie elementul exponențial al postmodernității, se caracterizează prin „slăbirea, diminuarea ființei”, prin „reducerea accentului legilor morale, al puterii politice și al realismului pozitivist științific”, prin „secularizarea marilor idei religioase, criza marilor sisteme filozofice, a metafizicii tradiționale și istorismului hegelian sau marxist”. Prin felul în care se impune gândirea „slabă” a epocii postmoderne, conchide G. Vattimo, are un

sens pozitiv, în sensul că „adoptă nihilismul în locul utopiei și hermeneuticia suspiciunii în locul interpretării metafizice”.

Venind în continuarea ideilor lui G. Vattimo, St. Connor, semnatul faimoasei *Post-modernism Culture: A Introduction to Theories of the Contemporary*, arată că, în principiu, condiția postmodernă se caracterizează atât prin „înmulțirea centrelor de putere și de activitate”, cât și prin „dizolvarea oricărui gen de narațiune totalizatoare” (care ar coordona de una singură toate activitățile sociale). În plus, mai spune el, condiția postmodernă se caracterizează prin masificare, adică printr-o stare care înseamnă „subminarea și înlocuirea elitelor de către mase în ceea ce privește reglementarea sistemului de valori și cultivarea gusturilor”. În postmodernitate, consumismul și stilul de viață al consumatorilor domină întreaga viață socială. La aceasta se mai adaugă și fenomenul globalizării, un fenomen care comportă mutații semnificative de natură socială, politică, economică, financiară, militară și culturală. După St. Connor, pericolele de bază ale globalizării sunt omogenizarea, uniformizarea, standardizarea, pierderea identității și ceea ce poate fi redat prin termenul *mcdonaldizare*.

J. Baudrillard, la rândul său, consideră că omul postmodern trăiește cu simulacrele create de TV și mass-media. Într-unul din eseurile sale – ne referim la cel intitulat *Simulacra and Simulation* –, el afirmă că „realitatea socială există doar în sens convențional”, că aceasta „a fost înlocuită de un proces fără sfârșit de producere de simulacre”. În viziunea lui, modernitatea este înlocuită cu o epocă în care „mass-media și celelalte forme ale producției culturale de masă generează constant procese de re-apropriere și re-contextualizare ale unor simboluri culturale sau imagini, transferând, în mod fundamental, experiența umană din zona realității în cea a hiperrealității”. Anume mass-media creează o lume hiperreală a simulacrelor. În această lume singura realitate o constituie reclamele televizate. Aici se șterg diferențele între obiecte și reprezentările lor, iar semnele își pierd contactul cu lucrurile pe care le semnifică, devenind semnificații liberi. Singurele realități palpabile devin simulacrele din mass-media. Lumea se înfățișează iremediabil ca un Disneyland. Postmodernitatea, conchide J. Baudrillard, este „o lume a valorilor inversate, unde cunoașterea devine marfă, știința este aservită tehnicii, puterea și bogăția condiționează adevărul, iar realitatea și simulacrele create de mass-media iau locul realității”. E vorba de o eră informațională și a informaticii, din care dispar atributele umanismului. Scenariile tradiționale, care legitimau valorile umanității – teologia, metafizica, utopia, credința în progres – își pierd credibilitatea.

Esențialmente, epoca postmodernă constituie expresia concentrată a capitalismului târziu (care, precum este bine știut, pune capăt capitalismului monopolist). Apariția lui coincide cu momentul în care „vechea societate industrială, bazată pe fabrici, a fost înlocuită cu alta nouă, bazată pe servicii”. Mai exact, el începe cu **deceniul al șaselea al secolului trecut**, atunci când au apărut primele semne ale globalizării, masificării și consumismului, dar și primele semne care anunțau revoluția sexuală, feminismul, multiculturalismul, rock-ul, punk-ul, graffiti, hippy, arta pe calculator sau/și multi-media. Potrivit specialiștilor, „modelul spre care tinde postmodernitatea este societatea americană, liberă și prosperă, cu viață de confort, cu administrare democratică și tolerantă, oferind tuturor cetățenilor șanse egale pentru afirmare”. În primele decenii după cel de-al Doilea Război Mondial, spun ei, țările capitaliste din Europa își reabilitează rapid infrastructura. Știința și tehnologiile se dezvoltă cu o viteză fără precedent, se fac descoperiri în domeniul fizicii atomice și informaticii. Sunt lansate *teoria catastrofelor*, *teoria fractalilor*, *teoria haosului*, se fac „progrese remarcabile în domeniul geneticii și medicinei, apar televiziunea și calculatorul, se zboară în cosmos și chiar pe lună”. Cu o intensitate crescândă, se vorbește despre faptul că „în știință nimic nu poate fi câștigat definitiv și că nu există adevăr universal valabil”. Producția de mărfuri cedează locul producției și manipulării cunoașterii”. Evoluția electronică globală conduce spre hegemonia tehnologiei informației. Aceste constatări marchează, așadar, starea de spirit a epocii, care începe să fie circumscrisă insatisfacției și relativizării valorilor.

Pentru confirmare și alte detalii, vezi Berman, M. *All That Is Solid Melts Into Air: The Experience of Modernity*. New York: Viking Penguin, 1988; Callinicos, A. *Against Postmodernism: A Marxist Critique*. Cambridge: Polity, 1999; Connor, St. *Post Modernist Culture: An Introduction to the Theories of the Contemporary*. Cambridge: Mass Blackwell, 1997; Hassan, I. *The Postmodern Turn. Essays in Postmodern Theory and Culture*. Ohio: Ohio State University Press, 1987; Lupan, R. *Moderni și postmoderni*. București: Editura Cartea Românească, 1988; Vattimo, G. *Sfârșitul modernității*. Constanța: Editura Pontica, 1993; Baudrillard, J. *Simulacra and Simulation* (transled by Sh.F. Glaser). Michigan: University of Michigan Press, 1994; Hutcheon, L. *Politica postmodernismului* (traducere de Mircea Deac). București: Univers, 1997; Hutcheon, L. *Poetica postmodernismului* (traducere de Dan Popescu). București: Editura Univers, 2002; Jameson, F. *The Cultural Turn*. London: Verso, 1998; Lyotard, J.-F. *La condition post-moderne*. Paris: Minuit, 1988; Lyotard, J.-F. *Condiția postmodernă* (traducere și cuvânt înainte de Ciprian Mihali). Cluj-Napoca: Editura Idea Design, 2003; Sokal, A., Bricmont, J. *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science*. New York: Picador, 1998; Boldea, Iu. *De la modernism la postmodernism*. Târgu-Mureș: Editura Universității „Petru Maior”, 2011; Achimescu, N. *Religie, modernitate și postmodernitate*. București: Editura Trinitas, 2013 sau/și Freinacht, H. *The listening society: A metamodern guide to politics book one*. UK: *Metamoderna*, 2017.

3. Ținând cont de această circumstanță și inspirându-ne, concomitent, din abordările legate de chintesența postmodernității (ne referim, în mod special, la interpretările care vizează triada terminologică „postmodernism – postmodernitate – postmodern”), ne asumăm responsabilitatea să afirmăm că și în cazul noțiunii de **metamodernitate** putem opera cu două categorii lingvistice conexe. Prima categorie conexă ar fi cea de **metamodernism**, o construcție lingvistică care *acoperă răspunsurile de ordin intelectual, cultural, artistic, academic, economic, politic sau filosofic exprimate în legătură cu imperatiile impuse de metamodernitate*. Cea de-a doua categorie conexă se asociază cu adjectivul **metamodern**, o parte de vorbire susceptibilă să indice la caracterul specific al diverselor genuri de activitate desfășurate în epoca metamodernității (*arhitectură metamodernă, literatură metamodernă, cultură metamodernă, filosofie metamodernă, psihologie metamodernă, pedagogie metamodernă* etc.). În spațiul rezervat prezentului studiu, cu luarea în considerare a conexității existente între cele trei categorii lingvistice și în intenția de a nu complica lucrurile, vom opera, precumpănitor, cu noțiunea de **metamodernitate**, care, precum am arătat deja, reprezintă nu doar un curent de idei lămuritoare cu referire la ceea ce semnifică perioada de după postmodernism, ci și un sistem complex de realități cotidiene prin care se „reacționează la postmodernitate”, se anunță „o nouă etichetă pentru ceea ce urmează după postmodernitate” sau/și se indică până unde are loc „extinderea și provocarea postmodernității”.
4. Pentru întâia oară, termenul de *metamodernitate* apare în anul 1975, când Mas'ud Zavarzadeh l-a folosit în mod izolat pentru a descrie o suită de atitudini nestandarde care și-au făcut apariția în cultura literară americană de la mijlocul anilor '50. De-a lungul anilor, el este utilizat în numeroase rânduri. Printre ultimii cercetători de marcă care l-au preluat în intenția de-al propaga și dezvolta se enumeră T. Vermeulen și R. van den Akker (ne referim la anul 2010 și la lucrarea pe care aceștia o semnează cu titlul de *Notes on metamodernism*). De cele mai multe ori, se afirmă că epoca metamodernă începe cu sfârșitul primului deceniu al secolului XXI. Anume la sfârșitul acestui deceniu, afirmă specialiștii, o bună parte din omenire a conștientizat că s-a săturat de postmodernitate, de condițiile și principiile pe care aceasta le-a impus pe toate planurile posibile fără a ține cont de complexitatea și dinamicitatea proceselor legate de evoluția istorică. Epoca metamodernă, mai spun ei, ar putea să dureze circa o sută de ani sau chiar mai mult. Oamenii care se vor naște și se vor dezvolta pe parcursul acestor ani se vor deosebi substanțial de oamenii care s-au născut și s-au dezvoltat în postmodernitate sau, cu atât mai mult, în modernitate. Cel

- puțin, ei nu vor trăi cu simulacrele create de TV și mass-media. Lumea lor nu va fi o lume a valorilor inversate, unde cunoașterea devine marfă, știința este aservită tehnicii, puterea și bogăția condiționează adevărul, iar reprezentările create prin rețelele de socializare iau locul realității. Pentru confirmare și alte detalii, vezi Zavarzadeh, M. *The Apocalyptic Fact and the Eclipse of Fiction in Recent American Prose Narratives*. În: *Journal of American Studies*, 1975, vol.9, p. 69-83; Vermeulen, T., Van den Akker, R. *Notes on metamodernism*. In: *Journal of Aesthetics and Culture*, 2010, vol. 2, p. 1-14; Митрошенков, О. *Что придет на смену постмодернизму?* Retrieved from <http://metamodernizm.ru/chto-pridet-na-smenu-postmodernizmu/> sau/și Беспалая, О. П. *После постмодерна*. În: *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*, 2014, № 3, с. 20-23.
5. Vezi, în acest sens, Vermeulen, T., Van den Akker, R. *Note despre metamodernism*. În: *Journal of Aesthetics & Culture*, 2010, no. 2 (1), p. 56-77; Eve, M. P. *Thomas Pynchon, David Foster Wallace și problemele metamodernismului*. În: *Jurnalul Scrierilor secolului XXI*, 2012, nr. 1 (1), p. 7-25; Kunze, P. *Filmele lui Wes Anderson: eseuri critice asupra unei icoane*. New York: *Palgrave MacMillan*, 2014, p. 27-28; Potter, C. *Timotheus Vermeulen vorbește to Cher Potter*. TANK 55. În: <http://tankmagazine.com/issue-55/talk/timotheus-vermeulen>; Turner, L. *Metamodernism: A Brief Introduction. Notes on Metamodernism*. Retrieved from <http://www.metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-a-briefintroduction>; Turner, L. *The Metamodernist Manifesto*. Retrieved from <http://www.metamodernism.org/>; Bunnell, N. *Oscillating from a distance: A study of metamodernism in theory and practice*. În: *Undergraduate Journal of Humanistic Studies*, 2015, no.1, p.1-8 sau /și Yousef, T. *Modernism, Postmodernism and Metamodernism: A Critique*. În: *International Journal*, 2017, no. 5(1), p. 33-43
 6. Pentru confirmare, vezi, spre exemplu, Ciorogar, A. *Poetica metamodernismului și sfârșitul postmodernității* (II). În: *Observatorul cultural*, nr. 941, 05.10.2018, p.1 sau/și <https://www.observatorcultural.ro/articol/poetica-metamodernismului-si-sfirsitul-postmodernitatii-ii/s>
 7. Vezi, în acest sens, Vermeulen, T., Van den Akker, R. *Note despre metamodernism*. În: *Journal of Aesthetics & Culture*, 2010, nr. 2 (1), p. 56-77.
 8. Mai multe detalii cu referire la această caracteristică a metamodernității pot fi găsite în Eshelman, R. *Performatism, or the End of Postmodernism*. In: *Anthropoetics*, 2007, Vol 6, No 2. <http://www.anthropoetics.ucla.edu/ap0602/perform.htm> sau/și Eshelman, R. *Performatism, or the End of Postmodernism*. Aurora, Colorado: Davies Group, 2008.
 9. Vezi, în acest sens, Vermeulen, T., Van den Akker, R. *Note despre metamodernism*. În: *Journal of Aesthetics & Culture*, 2010, nr. 2 (1), p. 56-77 și Levin, K. *How PoMo Can You*. Available at: artnews.com/art-news/news/how-pomo-can-you-go-2108 (15 October 2012).
 10. Expresiile îi aparțin lui L. Turner. Pentru întâia oară, ele apar în *The Metamodernist Manifesto*, o lucrare care, fiind scrisă și publicată în anul 2011, este considerată drept „un exercițiu în definirea și întruchiparea simultană a spiritului metamodern”. Pentru confirmare, vezi Turner, L. *The Metamodernist Manifesto*. Retrieved from <http://www.metamodernism.org/>.
 11. Fraisse, P. (sous la direction de). *Psychologie de demain*. Paris: P.U.F., 1982. 344 p.
 12. Fraisse, P. *Pour l'unité dans la diversité*. În: P. Fraisse, (sous la direction de). *Psychologie de demain*. Paris: P.U.F., 1982, p. 9-24.
 13. Oléron, P. *Demain, une psychologie pour tous?* În: P. Fraisse, (sous la direction de). *Psychologie de demain*. Paris: P.U.F., 1982, p. 39-54.
 14. Widlocher, D. *La psychopathologie a-t-elle un avenir?* În: P. Fraisse (sous la direction de). *Psychologie de demain*. Paris: P.U.F., 1982, p. 191-208.
 15. Richelle, M. *Craintes et esperances pour la psychologie de l'an 2000*. În: P. Fraisse (sous la direction de). *Psychologie de demain*. Paris: PUF, 1982, p.55-71.
 16. În scurt timp după apariția studiului lui M. Richelle, încep să apară estimări prin care este recunoscută veridicitatea ideilor emise de către acesta. Drept exemplu, ne poate servi urmă-

- torul pasaj din lucrarea „Introducere în psihologie” a lui M. Zlate (București: Casa de Editură și Presă „ȘANSA” S.R.L., 1994, p.46): „Există deja indicii că aceste caracteristici (ale noii psihologii – *n.n.*) au început să devină reale și funcționale în psihologie. Mărturie în acest sens stau apropierea făcute între stadiile dezvoltării cognitive (descrise de Piaget) și teoria învățării operante (elaborată de Skinner), care ridică două probleme (dezechilibrarea la Piaget și variabilitatea subiectului la Skinner) ce nu au constituit obiectul unor elaborări teoretice”.
17. Informații concrete cu referire la acest important eveniment științific pot fi găsite în Ardila, R. *The future of psychology and the future of man*. În: *XXIII Congres International de Psychologie*, Volume des resumes. Mexico, 1984; Zlate, M. *Introducere în psihologie*. București: Casa de Editură și Presă „ȘANSA” S.R.L., 1994, p. 47-48 sau și Zlate, M. *Introducere în psihologie*. Iași: Editura „Polirom”, 2000, p. 68-69.
 18. Pentru confirmare și alte detalii, vezi, spre exemplu, Zlate, M. *Introducere în psihologie*. București: Casa de Editură și Presă „ȘANSA” S.R.L., 1994, p. 48-49 sau și Zlate, M. *Introducere în psihologie*. Iași: Editura „Polirom”, 2000, p. 69-70.
 19. Robins, R.W., Gosling, S.D., Craik, K.H. *An Empirical Analysis of Trends in Psychology*. În: *American Psychologist*, 1999, 54 (2), p. 117-128.
 20. Vezi, cu această ocazie, Golu, M. *Fundamentele psihologiei*. București: Editura Fundației România de Măine, 2007, Vol. I, p. 27-32.
 21. Am fi putut, bunăoară, să facem trimitere la pasajele conținute în: Mucchielli, A. *La nouvelle psychologie*. Paris: P.U.F, 1993 (în varianta românească: Mucchielli, A. *Noua psihologie* (traducere de D.Grama). București: Editura Științifică, 1996), Grof, S. *Psychology of the Future*. Albany, NY: State University of New York (SUNY) Press, 2000 sau și Ilin, C. *Viitorul psihologiei muncii și organizaționale în perspectiva schimbărilor socio-economice-tehnologice din lumea muncii*. În: Z. Bogathy (coord.). *Manual de psihologia muncii și organizațională*. Iași: Editura Polirom, 2004, p. 317-326.
 22. Pentru confirmare și alte detalii, vezi Гусельцева, М. С. *Смешанные методы в свете идеала постнеклассической рациональности*. În: *Психологические исследования*, 2014, Том 7, № 36, с. 5 [URL: [http://psystudy.ru/index.php/ num/2014v7n36/1016-guseltseva36.html](http://psystudy.ru/index.php/num/2014v7n36/1016-guseltseva36.html)]; Гусельцева, М. С. *Принцип развития в современной психологии: вызовы полипарадигмальности и трансдисциплинарности*. În: А. Л. Журавлева, Е.А. Сергиенко (ред.). *Разработка и реализация принципа развития в современной психологии*. Москва: ИПРАН, 2016, с. 31-51; Гусельцева, М. С. *Метамодернизм в психологии: новые методологические стратегии и изменения субъективности*. În: *Вестник Санкт-Петербургского университета. Психология*, 2018, Том 8, Вып. 4, с. 327-340 [URL: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu16.2018.402>] sau și Асмолов, А. Г. *От культуры полезности к культуре достоинства*. În: *Человек без границ*, 2013 [URL: http://asmolovpsy.ru/sites/default/files/ot_kultury_poleznosti_k_kulture_dostoinstva.pdf].
 23. Date interesante cu referire la acest subiect pot fi găsite în Гусельцева, М. С. *Метамодернизм в психологии: новые методологические стратегии и изменения субъективности*. În: *Вестник Санкт-Петербургского университета. Психология*, 2018, том 8, вып. 4, с. 327-340 [URL: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu16.2018.402>] sau și Базаргани, Д. Т., Ларсари, В. Н. *«Постмодернизм»: может ли современная ситуация быть описана термином «постмодерн»? Реферативный обзор постмодернизма и его критики в современных дидактических программах*. În: *Журнал «Гедфреп»*, 2015 [URL: <http://geftr.ru/archive/14194>].
 24. Pentru confirmare și alte detalii, vezi Epshtein, M. N. *De'but de siecle, ili Ot post- k proto-. Manifest novogo veka [De'but de siecle, or From post-to proto-. Manifesto of the New Century]*. În: *Znamya*, 2001, no. 5, p. 11-17. Available at: <http://magazines.russ.ru/znamia/2001/5/epsh.html> (In Russian).
 25. Pentru confirmare și alte detalii, vezi Гребенюк, А. А. *Теоретико-методологические основы метамодернистской психологии*. Режим доступа: <https://metaxy-psy.logspot>.

- com/p/blog-page_15.html; Гребенюк, А. А. *Метамодернизм в психологии или возвращение из игры в реальную жизнь* [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://metamod-errnzrn.ru/метамодернизм-в-психологии>; Гребенюк, А. А. *Метамодернистская психотерапия: теоретические основания и решаемые задачи*. În: Г. Ю. Гуляева (общ. ред.). *Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации: сборник статей III Международной научно-практической конференции*. Пенза: *Наука и Просвещение*, 2017, с. 207-212 sau/și Гребенюк, А. А. *Основы метамодернистской психологии* [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://metamodernizm.ru/metamodernism-psy-chology>.
26. Expresia este preluată din Ardila, R. (1984). *The future of psychology and the future of man*. În: *XXIII International Congress of Psychology: Volume des resumes*. Acapulco, Mexico, September, 1984, p. 178.
27. Pentru confirmare, vezi Denmark, F. L., Russo, N.F. *Virginia Staudt Sexton*. În: A.N. O'Connell, N.F. Russo (Eds.). *Women in Psychology: A Bio-bibliographic Sourcebook*. New York, NY: Greenwood Press, 1990, pp. 285-289.
28. Date suplimentare cu referire la acest subiect pot fi găsite în Гусельцева, М. С. *Принцип развития в современной психологии: вызовы полипарадигмальности и трансдисциплинарности*. În: А. Л. Журавлева, Е. А. Сергиенко (ред.). *Разработка и реализация принципа развития в современной психологии*. Москва.: ИППРАН, 2016; Гришина, Н. В., Костромина, С. Н. *Психология личности: переосмысление традиционных подходов в контексте вызовов современности*. În: *Психологические исследования*, 2017, Т. 10, № 52, с. 1 [URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2017v10n52/1405-grishina52.html>]; Гусельцева, М. С. *Смешанные методы в свете идеала постнеклассической рациональности*. În: *Психологические исследования*, 2014, Т. 7, № 36, с. 5 [URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2014v7n36/1016-guseltseva36.html>] sau/și Сергиенко, Е. А. *Межпарадигмальные мосты*. În: *Психологические исследования*, 2016, Т. 9, № 48, с. 4 [URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2016v9n48/1306-sergienko48.html>].
29. Pentru confirmare, vezi Zlate, M. *Introducere în psihologie*. București: Casa de Editură și Presă „ȘANSA” S.R.L., 1994, p. 50 sau/și Zlate, M. *Introducere în psihologie*. Iași: Editura „Polirom”, 2000, p. 71.